

Культура та соціалізація особистості

Валерій РАДУЛ,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Культура – це певний зріз цілісної системи соціальної діяльності людини, що розглядають з одного специфічного погляду. Вона є розгалуженою системою культури в цілому, є мірою реалізації особистісних спроможностей особистості в усіх видах її діяльності. Завдяки культурі здійснюється трансляція знань, наявних моделей світу, звичаїв тощо. Культура впливає на формування якісних особистісних характеристик. Поряд із цим культура забезпечує зв'язок і спілкування між вихователями та вихованцями в освітньому процесі, обмін результатами їх духовної діяльності.

Основу природничо-наукових теорій мислення становлять погляди Платона [15]; культурно-історичні теорії належать Геродотові [3].

Арістотель, Демокрит, Діаклетіан, Епікур, Сенека, Ф. Гегель, А. Дістервег, Ш. Фур'є, К. Маркс, Ф. Шлегель, М. Чернишевський, К. Ушинський, Л. Толстой, А. Макаренко виховання індивіда вибудовували відповідно до світосприйняття та філософської системи, а також за соціально-політичними установками, ученням про ідеал.

Для соціології Гельвеція визначальним є не суспільний, а біологічний початок. Людина Гельвеція – сенситивне, чуттєве начало, істота, яка автоматично уникає неприємних відчуттів і прагне до приємного. Вона обминає біль і всією своєю сутністю наближається до задоволення, щастя. Гедонічне начало панує в людині повністю, пронизує всі її думки і спрямовує всі її дії. Як і будь-яка жива істота, вона прагне до самозбереження, що за визначенням Спінози, є найсуттєвішою річчю, а за Гоббсом, – значним благом для будь-кого, оскільки «природа так побудувала, що все прагне до свого власного щастя» [4, с. 183].

За Г. Гегелем, І. Кантом, К. Платоновим, ідеали – вищі гуманістичні цілі, вони відсутні в часі, розраховані на довготривалу дію й досягнення, а можливо, й недосяжні. Гуманні принципи й цінності життя вивчали Леонардо да Вінчі, Л. М. Толстой, Ж.-Ж. Руссо, М. О. Бердяєв, А. Швейцер, М. Ганді, А. Ейнштейн, В. І. Вернадський, П. Сартр, К. Ясперс, Дж. Дьйої, В. В. Розанов.

Теоретико-методологічні аспекти виховання та соціалізації особистості як наукову проблему досліджували у своїх працях українські науковці С. Савченко («Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору»), Н. Лавриченко («Педагогіка соціалізації:

європейські абрис»), І. Рогальська («Теоретико-методологічні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві»).

Змінюючись, людина може протистояти інерції самовираження, щоб підпорядкувати себе прийнятній у певний проміжок часу зовнішній та внутрішній вимозі. Платон розглядав суперечності між душею та тілом, наголошуючи, що душа відображає «вічне й незмінне», «чисте», але їй протиставлене тіло, яке вносить змінюваність, невічне, нечисте, тимчасове, випадкове [15].

Загальновідомо, що випадковість самовираження притаманна «індивідуумним» виявам, тоді як прагматична «невипадковість», у межах певного завдання, є наслідком дії «суб'єктного» психічного механізму, який постає в результаті соціалізації. Аналіз здібностей та результатів соціалізації – лейтмотив розкриття сутнісних сил людини. Найбільший внесок у дослідження цієї проблеми зробив Г. Гегель [2].

За своєю природою людина дихотомічна. З одного боку, вона – біологічна істота, із власним механізмом функціонування, еволюції, отже, зі своїм біогеномом (ДНК, РНК тощо). З другого, це людина, істота соціалізована, зі своїм механізмом соціалізації, еволюції, а тому із соціогеномом (предметом довготривалої наукової уваги).

Сукупність зовнішніх та внутрішніх якостей людини формується протягом усього її життя на основі моральних задатків природи; головною соціально-психологічною рисою людини є активний процес, тобто людська самоорганізація (самоорганізація).

Самоорганізація особистості виявляється у двох фундаментальних системотвірних процесах соціалізації: цілеспрямованого, соціалізувального впливу (виховання, навчання, соціальні, емоційні та моральні взаємини (спільна діяльність, комунікація,

громадська думка тощо), та стихійного соціалізувального впливу (засоби масової інформації, культура, випадкове спілкування тощо); особистісного самотворення, тобто власного внеску у формування, розвиток та становлення особливих людських якостей (особистість, суб'єкт діяльності, індивідуальність особистості), що вноситься соціотвірними діями людини [5, с. 251].

Українська дослідниця проблем соціалізації В. Москаленко розкрила теоретико-методологічні та методичні аспекти соціалізації особистості [14]. Соціалізацію особистості вона визначає як становлення соціальності людини завдяки дії механізму суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Науковець проаналізувала окремі моделі соціалізації, розглянула детермінацію процесу соціалізації особистості соціальною матрицею суспільства; дослідила закономірності процесів типізації та індивідуалізації особистості, висвітлила проблему соціалізації в онтогенетичному ракурсі.

Відомий дослідник М. Коул зазначає: «Якщо антропоморфізм припускався помилки, наділяючи бездуховний світ людським розумом і волею, то існує, безумовно, такий світ, який було б правильно наділити такими властивостями, а саме, світ людини. Отже, природничо-науковий погляд на людину, що сприймається як суто природня цілісність поряд із річками, рослинами й каміннями, зазнає кардинального краху. Стосовно самих себе ми перебуваємо в стані привілейованих спостерігачів, здатних «заглянути всередину» [9, с. 49].

Аналіз психічних функцій особи має базуватися на її буденній діяльності. Людина не просто реалізується, здійснюючи вибір між репродуктивними способами розвитку; вона якісно перетворює себе, знімає психологічні бар'єри, переосмислює життєві очікування, шукає можливість для розвитку акмеологічно значущих якостей, виробляє власну траєкторію розвитку.

Акмеологічний підхід дає змогу здійснювати комплексний аналіз формування цілісності людини. За таких умов її індивідні, особистісні та суб'єктно-діяльнісні характеристики вивчаються в єдності, в усіх можливих взаємозв'язках та опосередкуваннях, що, безумовно сприятиме досягненню акме [6]. Тобто, основу акмеологічного підходу щодо розвитку особистості становить ідея створеної заново або ж відтвореної цілісності людини із «самістю» її як організатора.

Саморозвиток як зміст життєдіяльності є основою особистості людини. На це звертає увагу О. М. Леонтьєв, коли стверджував: «...реальна основа особистості людини лежить не в закладених у ній генетичних програмах, не в глибинах її природних задатків та потягів і навіть не в здобутих нею навичках, знаннях та вміннях, у тому числі й професійних, а в тій системі діяльностей, які реалізуються цими знаннями та вміннями» [10, с. 202].

Поняття «середовище» не має чіткого й однозначного тлумачення в гуманітарних науках. У

найзагальнішому розумінні «середовище» визначають як оточення. На думку А. Ж. Марковича, найчастіше «середовищем, що оточує людину, розуміють як сукупність умов та впливів, що оточують людину» [12, с. 36]. Отже, середовище людини охоплює сукупність природних (фізичних, хімічних, біологічних) та соціальних факторів, які можуть прямо чи опосередковано, миттєво або довготривало впливати на життя й діяльність людей.

Особливу роль соціальної спільності як середовища людини визначає В. В. Рубцов: «Ми говоримо й перебуваємо в людському середовищі, але для людини середовище – це не тільки світ, що її оточує. Для людини це той світ, який існує в її спілкуванні, взаємодії, взаємозв'язку, комунікації та інших процесах» [17, с. 93].

Індивід у соціумі здатний бути джерелом динаміки, самозміни.

Особистість – соціальна якість (властивість) індивіда, що визначається його «залученістю» в суспільні стосунки. Спосіб життя індивіда, соціальні ролі, які він виконує, забезпечують формування, трансформацію і закріплення властивостей, які утворюють зміст його соціально-професійного спрямування. Саме в системі соціально-професійних стосунків відбувається перетворення внутрішніх, психічних процесів індивіда на якісні властивості його особистості.

Соціальна сутність у цьому разі є не безпосередньою та одновимірною, плоскою, а багатопланово опосередкованою, багаторівневою й інтегральною. На думку багатьох науковців, соціальне створює біологічне, передусім у силу того, що біологічна життєдіяльність людини може відтворюватися тільки соціальним способом, шляхом виробництва потребних для життя предметів. Крім того, соціальне надає біологічному певної форми, «соціалізує» його. Суспільне буття постійно дає природі людини імпульс для подальшого розвитку, вдосконалення, ускладнення. Своєрідний парадокс розвитку полягає в тому, що нижча форма матерії досягає найбільшого розвитку лише після включення до складу вишого ступеня розвитку. На думку С. С. Батеніна, соціальне є вищим рівнем матерії, воно не адаптується у нижчий (біологічний) рівень і тим паче не створює його знову. Процес розвитку полягає в новоутворенні, в якісній перебудові існуючого, внаслідок чого зміст біологічного досягає високого структурного й функціонального рівнів, що було б неможливим на основі тільки природних процесів [1, с. 117].

Особистість на основі власної креативності прокладає шлях для інших, започатковуючи новий зразок діяльності, але за умови колегіальної діяльності. Особистість тим значущіша, чим повніше її ширше подана в ній, у її справах, у її словах, у вчинках зовсім не суто індивідуальна її неповторність. Неповторність справжньої особистості полягає саме в тому, що вона по-своєму відкриває дещо нове для всіх... [7, с. 413].

Важливу роль у формуванні особистості виконує виховання. Як зазначає М. Шелер, це самодостатній та самооцінний процес. Воно не може бути підготовкою до чогось: виховання існує не для підготовки до життя, а навпаки, воно – саме життя; будь-яка навчальна підготовка для будь-чого існує для виховання [21]. Виховання позбавлене будь-яких зовнішніх цілей: воно – для людини, для того, щоб людина реалізувала себе, «самоздійснилася». Становлення особистості – це, з одного боку, результат власних зусиль індивіда, а з другого – формувальний вплив культури та соціуму.

Якщо представники антропоморфізму припустилися помилки, наділяючи бездуховний світ людським розумом і волею, то існує, безумовно, такий світ, у якому вихователь може заінтригувати, захопити цікавим змістом власного прикладу. Інакше всі спроби привести в рух рефлекторний та психічний апарат вихованця будуть безрезультатними.

Виховання поглядів, почуттів, знань, захоплень – лише окрема й стереотипно неправильна думка про виховання організму в цілому, особливо це стосується соціальної функції. Виховання в людини певних знань, почуттів – це одночасно формування відповідного соціального типу. А тому погляди, почуття особи ні теоретично, ані практично не відокремлюються від природи людини.

Соціалізація неможлива без самореалізації, особистісного самовизначення в системі загальнолюдських цінностей. Соціалізація спонукає індивіда до самозміни, яка може перерости в саморозвиток.

«Само» як фіксує, особлива, унікальна властивість людини, непритаманна більш нічому живому. Тому таке живе набуває інших можливостей: здатності по-новому відображати світ, рефлексувати, володіти новим типом активності – діяльністю, в якій людина свідомо створює окремий світ – соціальний. Це реалізація людиною себе як особлива, соціальна форма її здійснення, яка передбачає дієвий початок, діяльність.

Діяльність, за О. М. Леонтьєвим, – «це одиниця життя, опосередкованого психічним відбитком, реальна функція якого полягає в тому, що воно зорієнтовує суб'єкта в предметному світі» [10, с. 141]; «іншими словами, діяльність – це не реакція і не сукупність реакцій, а система, що має будову, свої внутрішні переходи та перетворення, свій розвиток». До того ж: «Діяльність кожної окремої людини залежить від її місця в суспільстві, від умов, що випадають на її долю, від того, як вона складається у неповторних індивідуальних обставинах» [10, с. 142].

Один із засновників сучасної західної антропології Е. Б. Тайлор визнає тісний зв'язок між рівнем соціокультурного та інтелектуального розвитку людей, які утворюють різні соціальні групи: «Стан культури різних людських суспільств ... є гідним об'єктом для вивчення законів людського мислення» [19, с. 27].

Аналізуючи проблему культури, Г. Спенсер пропонує встановити аналогію між культурним розвитком, з одного боку, й інтелектуальним, з другого. Він вважає, що життя первісних людей було таким простим, що їм не було просто ні з чого створювати складні розумові конструкції [18]. Він стверджує: у міру того, як досвід стає більш різноманітним за своїми характеристиками, зростає й «могутність узагальнень»: «Звідси слідує, що в ході прогресу людства загальні ідеї можуть виникнути не раніше, ніж соціальні умови нададуть достатньо різноманітностей і різнобічного досвіду; водночас варто зазначити, що самі ці соціальні умови передбачають наявність деяких спільних ідей. Кожний крок у напрямі більш загальних уявлень є засобом розширення соціальних взаємодій. А потім, коли відповідний досвід організується, з'явиться можливість ідей вищої рівня загальності й наступної соціальної еволюції» [там само].

Ще на початку своєї діяльності Жан Піаже розмірковував над тим, як організація відношень між положеннями в примітивних культурах може стимулювати розвиток самостійного морального судження [16].

Стати культурною істотою й організувати такі умови, аби й інші ставали культурними істотами, – це взаємопов'язані аспекти єдиного процесу, що має назву становлення культури.

У такому разі культура може сприйматися, як цілісна сукупність артефактів, накопичених соціальною групою в ході її історичного розвитку. У своїй сукупності накопичені групою артефакти – культура – можуть розглядатися як специфічний для виду засіб людських можливостей [9, с. 133].

Педагогічний процес – суспільне життя, це зміна взаємних хвилювань, напружена діяльність суспільства. Вихователь та вихованець усі свої особисті риси, увесь досвід відчуттів і думок, свою волю безперервно застосовують у напруженій суспільній діяльності, що називається внутрішньопедагогічною роботою.

Основними функціями особистості є творче освоєння суспільного досвіду й охоплення людини системою суспільних відносин. Усі сторони особистості виявляються тільки в діяльності й у стосунках з іншими людьми. Особистість існує, виявляється та формується в діяльності і спілкуванні. Звідси – найважливіша характеристика особистості – соціальний стан людини, усіма своїми виявами пов'язаний із життям середовища.

Процеси розвитку особистості, формування її якісних характеристик, соціалізації, долучення до культурних надбань людства – це все лише засоби її виховання. Суттєву роль при цьому відіграє культура.

Культура не виникає з хаосу. Культурний стан, або стан думки, – це деяка історична точка, що самопідтримується й перебуває живою на тій, що шалено закручується, кривій. Культура нескінченна [11, с. 144].

Розуміння культури відоме завдяки Е. Б. Тайлору: «Культура, або цивілізація... – це складне цілісне утворення, що містить знання, вірування, мистецтво, мораль, звичаї та інші здатності й звички, набуті людиною як членом суспільства» [19, с. 257].

Культура як вияв життя, творчої енергії на стадії свого старіння, схильна втрачати відкритість, здатність до живого саморуку, а тому може продукувати застигли трафарети та моделі. Уся проблема культури полягає в тому, чи можлива зміна у світі [11, с. 148].

Знання об'єктивне, культура – суб'єктивна. Вона – суб'єктивна сторона знань, або спосіб і технологія діяльності, що обумовлені потенційними можливостями людських ресурсів.

Як зазначають дослідники, культурою науку вважають тією мірою, якою в її змісті виражено й репродукується здатність людини володіти нею самою досягнутим знанням універсуму й джерелами цього знання, а також відтворювати їх у часі й просторі, тобто в суспільстві, що передбачає, звичайно, певну соціальну пам'ять та відповідну систему кодування [там само, с. 341].

При цьому науковці відстоюють, що культурними є такі явища, які замінюють фізичні, природно дані людині здібності, перетворюючи їх роботу на деяку структуру і деякий спосіб дії, результат, стійкість та однозначність якого не лише не залежить від випадковості індивідуальних здібностей та умінь, а й за допомогою саме їхнього перетворення дають дещо зовсім інше [там само, с. 343].

Тож «культуру» розуміють як певний єдиний зріз, що проходить наскрізно через усі сфери людської діяльності як формально, так і психологічно, і є загальним у розумінні відповідного предметно-знакового механізму, а не змісту [там само, с. 344].

Культурно-антропологічний самообраз – це не часткова, а повна структура людського проживання, смислова єдність поведінки й хвилювання (смисл є синтез якостей повноти, цілісності й суперечності).

Носієм культурно-антропологічного прототипу є саме суспільство (як історична категорія) з характерними для нього культурно-культовими героями, способом життя, спеціалізованими інститутами та його спільнотами.

Культура передбачає пробудження історичної пам'яті в духовному світі, емоційне зближення етнічних досягнень різних народів, об'єднання людей на основі природодоцільного, культуродоцільного, етично й естетично значущого виховання.

Актуальність уведення поняття культура в гуманітарних дослідженнях відображено в публікаціях А. І. Абрамова, В. П. Борисенкова, Г. Н. Волкова, Б. Л. Вульфсона, З. Я. Лакшина, В. Б. Новичкова, В. О. Розумного, Б. К. Тебієва, Ю. У. Фохт-Бабушкіна, І. Ф. Харламова.

Усе більш науково актуальним, визнаним, власне термінологічним у теорії та історії культури є єдина глобальна дефініція поняття, яку поділяють

такі відомі вчені, як А. Швейцер, Тейлр де Шарден, Ортега-і-Гассет, М. Мід, А. Моль, Г. Сельс; теоретики культури – В. Вернадський, М. Бердяєв, І. Льїн, В. Розанов та ін.

Дослідники культури, на думку А. Швейцера, несповна усвідомили, що об'єкт їх студіювання такою мірою складний, що не може бути одномірним і симетричним. А. Швейцер запропонував таке визначення ролі матеріальної культури в єдиному процесі культуротворчості: «Матеріальні досягнення – це ще не культура, вона стає нею лише тією мірою, якою їх вдається залучити задля вдосконалення індивіда й суспільства. Ми ... не задумуємося над тим, на який небезпечний шлях стали, ігноруючи духовну сутність культури, насолоджуючись почуттям тривіального задоволення нашими грандіозними досягненнями» [20, с. 100].

Науковці остойкують, що «замість того, щоб сформувати розумні ідеали й спрямувати зусилля на перетворення дійсності ми, обдурені впевненістю в нашому знанні дійсності, думали обійтися взятими з дійсності вульгарними ідеалами. Як результат – ми втратили будь-яку владу над фактами» [там само].

Культурою вироблено цілу систему захисту свідомості від прямого ідеологічного впливу: розмірковування, іронія, гумор, здатність слухати та розуміти інших, а не лише стверджувати й переконувати. Педагогічна культура, як нагромаджуваний у педагогічній діяльності досвід соціальної взаємодії, реально існує лише на особистісному рівні, спираючись на конкретний досвід, досягнутий шляхом самостійних пошуків.

Поділяємо ідеї Г. Зіммеля про те, що людину не націлено силою створювати в зовнішньому світі щось насправді нове, вона лише перетворює його енергію [8, с. 8].

Культура – система реалізованих і тих, що реалізуються, об'єктивних цінностей і смислів. Зміст виховання – не в оволодінні, а в залученні до нього, бо особистісні культурні смисли народжуються й існують лише в спілкуванні. Існують суб'єктивні особистісні смисли-відношення, які можуть збігатися з об'єктивними культурними смислами, представленими в духовних цінностях. З огляду на це, й можливий справжній діалог особистості та культури.

Культура взагалі – міра розвитку людини. Вона характеризує не лише і не так обсяг засвоєння цінностей суспільної життєдіяльності людей протягом усієї їхньої історії, як сам спосіб, за допомогою якого людина залучається до цих цінностей. Тому педагогічна культура – це те, що створює, формує особистість, за допомогою чого людина стає цілеспрямованою, професійно та соціально зрілою.

Література

1. Батенин С. С. Человек в его истории / С. С. Батенин. – Л., 1976.
2. Гегель Г. Феноменология духа / Г. Гегель (Вступ. стаття й коментарі І. О. Р. Селіванова). – М., 1992. – 767 с.

3. *Геродот* История в 9 кн. / Пер., предисл. и указатель О. П. Мищенко. – В 2 т. – М., 1885–1886.
4. *Гоббс Т.* /Збр. соч. / Т. Гоббс. – М., 1920.
5. *Демчинский В. Ф.* Психодинамическая функциональная модель человеческой самоорганизации // В. Ф. Демчинский // Мир психологии, 2010. – №4. – С. 250–266.
6. *Деркач А. А.* Потребность в самореализации как феномен социального мира и основание аксиологического развития // А. А. Деркач, Э. В. Сайко // Мир психологии. – 2008. – №1.
7. *Ильенков Э. В.* Философия и культура / Э. В. Ильенков. – М., 1991. – 464 с.
8. *Зиммель Г.* Избранное. Том 1. Философия культуры // Г. Зиммель. – М.: Юрист, 1996. – 671 с.
9. *Коул М.* Культурно-историческая психология: наука будущего / М. Коул. – М., 1997. – 432 с.
10. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность // А. Н. Леонтьев // Избр. психол. произведения: В 2 т. – М., 1983. – Т. 2.
11. *Мамардашвили К.* Как я понимаю философию... / К. Мамардашвили / Сост. и предисл. Ю. П. Сенекозова. – М., 1990. – 368 с.
12. *Маркович А. Ж.* Социальная экология / А. Ж. Маркович. – М., 1991.
13. *Мещеряков Б. Г.* Выготский Л.С. и современная культурно-историческая психология (Критический анализ книги М. Коула / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко // Вопросы психологии, 2000. – №2. – с. 102–117.
14. *Москаленко В. В.* Соціалізація особистості: монографія / В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540с.
15. *Платон* Собрание сочинений. В 4 т. / Под общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи (Серия «Философское наследие»). – М., 1990–1994.
16. *Пиже Ж.* Избранные психологические труды / Ж. Пиже. – М., 1994.
17. *Рубцов В. В.* О проблеме соотношения развивающих образовательных сред и формирования знаний: определение предмета экологической психологии // В. В. Рубцов // Первая рос. конф. по экологической психологии. 5–6 дек. 1996 г. – М., 1996.
18. *Спенсер Г.* Личность и государство / Г. Спенсер. – М.: Солиум, 2007.
19. *Тайлор Э. Б.* Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – М., 1989.
20. *Швейцер А.* Культура и этика / А. Швейцер. – М., 1973.
21. *Шелер М.* Формы знания и образования / М. Шелер // Человек. – 1992. – №4, 5. – 192 с.

Ключові слова: особистість, культура, соціалізація, виховання, розвиток.

Валерий РАДУЛ

Культура и социализация личности

В статье представлены разные подходы к осмыслению понятия «культура», обобщено трактование социального содержания культуры, а также актуализировано влияние культуры на социализацию личности. Основным контекстом развития личности при этом избрано интеграцию в социальную культурную среду.

Ключевые слова: личность, культура, социализация, воспитание, развитие.

Valeriy RADUL

Culture and personality socialization

In the article, the author tries to show different approaches to understanding the notion of «culture». It is an attempt to summarize the contents of the interpretation of social content of culture; focus on interactions of culture and personality socialization in the context of the integrated development of personality.

Keywords: personality, culture, socialization, education, development.

Анонсії

Валерій РАДУЛ

Культура та соціалізація особистості

У статті репрезентовано різні підходи до розуміння поняття «культура», узагальнено тлумачення соціального змісту культури, а також акцентовано на впливові культури на соціалізацію особистості. Основним контекстом розвитку особистості при цьому обрано інтеграцію в соціальне культурне середовище.